

ASPECTE DE VIAȚĂ URBANĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE SURPRINSE DE CONSULII ȘI VOIAJORII FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI. ORAȘELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (I)

Violeta-Anca EPURE*

Aspects of Urban Life in the Romanian Principalities as Surmised by Pre-1848 French Consuls and Voyagers: Cities of Walachia (I)

Abstract. *The reports of French travellers and consuls present a major source of great interest for the reconstruction of urban life in the Principalities. In most of these accounts, Romanian cities and villages at the end of the eighteenth century and the first half of the nineteenth are described as being inferior to the settlements of Western Europe. As products of the French urban environment, French travellers and consuls often had brought certain pre-conceptions with them when they arrived in the Romanian Principalities, and therefore understood the realities encountered there somewhat negatively. Their visits to Romanian capitals and other urban settlements led these French observers many political, economic, cultural and psychological observations.*

Keywords: *Romanian Principalities, towns, French observers, perception, description.*

Cuvinte-cheie: *Principatele Române, orașe, observatori francezi, percepție, descriere.*

Abundența relatărilor de călătorie și a mărturiilor privind Țările Române de la finalul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui de-al XIX-lea, perioadă în care s-au succedat, din perspectivă politică, regimul fanariot, revoluția de la 1821, domniile pământene, epoca regulamentară, și în care apar germeii relațiilor capitaliste, reprezintă consecința reactivării pe plan internațional a „problemei orientale” și a intensificării luptei de emancipare și eliberare națională a popoarelor din Balcani. În general, scrierile călătorilor francezi prezintă o suficientă doză de detașare și obiectivitate, putând fi asimilate ca izvoare de epocă. Datorită poziției sociale, a intereselor proprii, a profesiei, dar mai cu seamă a mediului de viață și de cultură din care proveneau, călătorii străini au proiectat, conștient sau nu, o lumină proprie asupra realităților pe care le-au prezentat. Descrierile lor de călătorie sunt uneori concepute în grabă, cu informații disparate, notate în fugă, conținând impresii superficiale sau comune; altele, avem de-a face cu observatori fini, perspicace, care încearcă să cuprindă cât mai multe domenii de activitate și să includă elemente statistice.

Călătorii francezi au surprins în scrierile lor elementele procesului de modernizare a societății românești în limbă, moravuri, vestimentație, au prezentat date demografice, au analizat structurile sociale, au prezentat evoluția și gradul de dezvoltare a învățământului, a științei, culturii și artelor, au înregistrat dezvoltarea edilitară și urbanistică a orașelor de acolo. Voiajorii

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România; e-mail: violetaanca@atlas.usv.ro.

și consulii francezi au pomenit adeseori în scrierile lor despre umilele așezări rurale, bine ascunse în peisajul pitoresc. De cele mai multe ori, frumusețea cadrului natural a fost contrapusă sărăciei satelor din cele două Principate. Mediul urban din acel spațiu le-a atras, la rândul-i, atenția. Iașii și Bucureștii, care, de cele mai multe ori, reprezentau jaloane ale itinerariului lor, au beneficiat de descrieri amănunțite. Dar și alte așezări urbane din spațiul românesc apar menționate în scrierile acestor observatori străini.

De exemplu, Jean-Louis Carra scria în celebra sa lucrare dedicată Principatelor că orașele cele mai mari de prin acele locuri erau înconjurată de ziduri și că abia se asemănau cu târgurile din Franța sau din Italia. Casele de la sate, precum și cele de la oraș erau făcute din nuiele lipite cu lut și cu „bălegar de vacă bine amestecate împreună”, tencuite la interior, dar și la exterior cu „un fel de humă cenușie-albă”. În schimb, boierii de la Iași sau de la București aveau case clădite din piatră, cu un singur etaj. Interiorul casei se compunea dintr-o galerie largă de forma unei cruci, care lăsa „la fiecare unghi ce se întretaie câteva cămăruțe” în care locuiau boierul și familia lui. Mobilierul, chiar și în casele boierești, era extrem de sărăcăcios¹.

Principalele orașe din Principatele Române erau enunțate în scrierea generalului Langeron astfel: pentru Moldova erau Iașii, capitala, care număra vreo 30000 de locuitori și care era și reședința domnului, Botoșani, Chișinău, Roman, Tecuci, Orhei, Soroca, Bacău, Bârlad, Vaslui, Galați, Focșani, iar pentru Valahia - Bucureștii, capitala și reședința domnului, numărând la vremea aceea în jur de 60000 de locuitori², Târgoviște, Craiova, Râmnic, Buzău, Brăila și Giurgiu. Ultimele două orașe aparțineau turcilor. În plus, cu excepția Bucureștilor și Iașilor, restul orașelor din cele două state dunărene nu erau, în raport cu așezările urbane din Franța sau Germania, decât „ca niște târguri mai mari”³. Tot contele de Langeron aprecia că orașele moldovene sau muntene, asemeni celor poloneze, arătau ca „o îngrămădire enormă și urâtă de case mari, prost clădite sau de colibe de țărani sau de evrei”⁴. Casele nu erau aliniată, iar ulițele erau podite din scânduri, dintre care vreo jumătate erau putrede sau prost așezate și „se înfundau sub picioare”⁵. În plus, vara, scria militarul francez, praful era greu de suportat, iar iarna - noroiul⁶.

¹ Aceste informații se regăsesc și la Lagau, consulul francez de la Iași, în raportul său dedicat stării Principatului Moldovei, datând din 3 ianuarie 1829 (Iorga 1932, p. 368; Bădărău, Caproșu 1974, p. 280; Trenard 1983, p. 189; *Călători străini* 2000, p. 245).

² Crăciun 1966, p. 248; Bădărău, Caproșu 1974, p. 280; Cernovodeanu, Binder 1993, p. 185; Spinei, Spinei 1994, p. 377; Velescu 2003, p. 198.

³ Iorga 1981, p. 438; Duțu 1983, p. 82; Spinei, Spinei 1994, p. 369, 377; Leancă 2005, p. 112; *Călători străini* 2001, p. 933.

⁴ *Călători străini* 2001, p. 941.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Spinei, Spinei 1994, p. 386; *Călători străini* 2001, p. 941.

O altă listă a principalelor localități urbane din Moldova, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aparține viceconsulului francez de la Iași, Joseph Parant, și cuprinde: Iași, care era și capitala, Galați, Bender (Tighina), Hotin, Roman, Dorohoi, Briceni⁷, Soroca, Botoșani, Orhei, Lăpușna⁸, Vaslui, Bârlad și Fălciu. După descrierea mai detaliată a Iașilor și Galaților, viceconsulul francez mai menționa că Benderul și Hotinul asigurau, fiecare, reședința unui pașă cu trei tuiuri, care avea misiunea de a păzi hotarele și care avea în subordine până la 8000 de soldați. Romanul și celelalte orașe mai mici menționate de el erau reședințe de ținuturi⁹.

Mărturii ale observatorilor francezi despre capitala Valahiei

Vizitând Bucureștii în anul asasinării domnului Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, Jean-Louis Carra remarcă casele construite din paiantă, lipite cu lut, tencuite pe dinăuntru și pe dinafară „cu un fel de pământ vânat”¹⁰.

Despre orașul București, Monnier scria în 1786 că era împrejmuț cu ziduri de apărare. La vremea când l-a vizitat, Bucureștii aveau 50000 de locuitori, 360 de biserici grecești¹¹, una catolică și una luterană. Era reședința domnului Valahiei, unde, pe atunci, domnea Nicolae Mavrogheni¹². Ulițele orașului erau „frumoase, largi și podite cu trunchiuri pătrate și îmbucate și așezate de-a latul”. Casele erau mari, construite din piatră (căramidă), separate de garduri și împrejmuț de grădini. Palatul domnesc era mareț, iar slujbașii de la curte foarte numeroși. Călătorul francez consemna că au fost foarte bine întâmpinați de principe, iar tovarășul său de călătorie, Le Hocq, chiar a primit cel mai frumos cal arab din grajdurile acestuia. Lui Monnier i s-a dat „un peșchir brodat cu fir de aur, potrivit cu politețea orientală”. În plus, călătorilor francezi le-au fost oferite și alimente pentru drum¹³.

Tot despre București, scria și marchizul de Salaberry, care, constata, la rându-i, că acest oraș era podit în întregime, „în loc de a fi pavat”. Oamenii, caii și trăsurile mergeau pe un podeț de bârne care adeseori erau rupte sau stăteau să se rupă. În ciuda acestui lucru, „caii și carele germane” mergeau „cu

⁷ În versiunea franceză, Britchane, oraș în județul Edineț, din Republica Moldova (Hurmuzaki 1885, p. 179; Hurmuzaki 1889, p. 515; *Călători străini* 2001, p. 1305).

⁸ Astăzi, sat și comună din județul Lăpușna, Republica Moldova (Hurmuzaki 1885, p. 179; Hurmuzaki 1889, p. 515; *Călători străini* 2001, p. 1305).

⁹ Hurmuzaki 1885, p. 179; Hurmuzaki 1889, p. 515; *Călători străini* 2001, p. 1305.

¹⁰ Berindei 1963, p. 109, 147; Velescu 2003, p. 202-203.

¹¹ Adică ortodoxe. Cifra era, evident, exagerată, fantezistă, și a fost adoptată de mai toți străinii în trecere (Trenard 1983, p. 190; Iorga 1932, p. 369; *Călători străini* 2000, p. 787).

¹² Ștefănescu 1999, p. 177; *Călători străini* 2000, p. 787.

¹³ Eliade 1982, p. 42; *Călători străini* 2000, p. 787.

o iuțeală constantă”¹⁴. Joubert, secretarul lui Napoleon, afirma că, la 1804, în București, se găseau 2000 de trăsură¹⁵.

Ajuns în capitala Țării Românești în toamna anului 1805, în drumul său de la Constantinopol spre Paris, călătorul francez Louis Allier de Hauteroche era încântat de aspectul orașului, mai cu seamă că de la trecerea Dunării, văzuse bordeiele de pe lângă Giurgiu și câmpurile aproape pustii. Plăcut surprins de această dată, călătorul francez mărturisea că se temuse „să nu găsească construcții aproape la fel de mizerabile ca cele din micul număr de sate pe care le întâlnisem”. Însă, prezența domnitorului și a curții sale „au introdus destul gust și lux”. De Hauteroche era încântat mai cu seamă de existența caselor construite din piatră¹⁶. În schimb, pavajul străzilor i se părea ciudat, deși se pare că fusese avertizat de acest lucru¹⁷: „format din bulumaci cu muchii pătrate, cam de un picior” așezați „de-a curmezișul” dintr-o parte în cealaltă a străzii, „atingându-se între ei sau aproape”. Sub acele bucăți de lemne, apa de ploaie și gunoaiile putrezeau, contribuind astfel „din plin la aerul nesănătos” din oraș și care cauza anual epidemii. Călătorul francez mai menționa și inundațiile pricinuite de „un mic firicel de apă”, Dâmbovița, care se umfla de la ploi. Lumea din capitală obișnuia să meargă cu trăsura, „mai mult de nevoie decât de lux”, în timp ce călătorul străin, care s-ar fi aventurat, din curiozitate, într-o plimbare pe jos să vadă orașul, risca să fie stropit cu noroi¹⁸.

Informații asemănătoare despre urbanismul moldo-valah întâlnim și la consulul Reinhard, care afirma la 1806 că ulițele din București, ca și cele din Iași și din celelalte orașe de provincie, erau acoperite cu bârne în loc de pavaj. Amenajarea lor pretindea o mare cantitate de lemn, care era scump la oraș din cauza dificultăților transportului. Consulul francez nota că „lipsa lui domnește în mijlocul abundenței”¹⁹.

În corespondența familială, din iulie 1806, Christine Reinhard amintea episodul intrării în capitala Valahiei. Deși doamna Reinhard știa că Bucureștiul nu era pietruit, a fost neplăcut surprinsă de faptul că ulițele lui erau acoperite cu bârne de lemn atât de prost îmbinate între ele încât drumul lor pe strada principală a supus trăsura la grele încercări, iar oaspeții au suportat zdruncinături violente și nu au ratat nicio hârtoapă de pe ulița mare²⁰.

¹⁴ Berindei 1963, p. 154; Căzan-Neagu 1987, p. 265; *Călători străini* 2001, p. 1010.

¹⁵ Berindei 1963, p. 78; Ștefănescu 1999, p. 140.

¹⁶ *Călători străini* 2000, p. 194.

¹⁷ „Pavajul străzilor are ceva tare ciudat, cu toate că toți călătorii au spus-o” (*ibidem*, p. 194).

¹⁸ „[...] călătorul modest, care este doar în trecere și pe care curiozitatea îl determină să străbată acest oraș pe jos, este stropit în mod nedemn de noroi, fără măcar să se poată plânge, căci i s-ar spune: De ce umblai pe jos?” (*ibidem*, p. 194).

¹⁹ *Ibidem*, p. 261; *Istoria românilor* 2002, p. 329.

²⁰ Căzan-Neagu 1987, p. 265; *Călători străini* 2004, p. 287.

Un an mai târziu, același oraș i s-a părut căpitanului francez Aubert drept „mare și destul de bine construit”, asemănător cu Iașiul în privința construcțiilor și a obiceiurilor. Aubert găsea similitudini nu numai între cele două capitale ale Principatelor, ci și între cele două provincii românești: în viziunea sa, Valahia se asemena mult cu Moldova și avea aproape aceleași bogății²¹.

Bucureștii, oraș refăcut după cutremurul din anul 1802, îi apărea contelui de Moriolles drept o așezare interesantă, cu case boierești, cu acoperișuri de șindrilă sau de tablă, cu sere cu plante rare, poduri „de obicei bine întreținute”, trei băi turcești și cafenele europene²². Întreaga sa viață economică se desfășura - în opinia lui Langeron - sub privegherea directă a spătarului, care, de multe ori, se întâmpla să fie și protectorul hoților²³.

Diplomatul francez Tancoigne a trecut prin Țara Românească și Moldova la 1809, la întoarcerea din Orient, în drumul său spre Viena. A lăsat și o descriere a Bucureștilor, unde a stat vreme de cinci zile. Capitala Valahiei îi apărea călătorului francez drept un oraș foarte mare, dar construit într-o mlaștină. De aceea, „locuirea” acolo nu era numai nesănătoasă, ci și neplăcută, din cauza mirosului respingător din timpul verii. Majoritatea caselor erau construite din lemn, ulițele nu erau pavate, ci podite cu „bârne groase pătrate”, care le acopereau de-a latul²⁴. Ca și celelalte orașe valahe prin care trecuse, și capitala se făcea remarcată prin numărul mare de biserici și mănăstiri. Călătorul francez aprecia că era greu să le ții socoteala, de vreme ce fiecare dintre boierii sau orașenii mai înstăriți căuta „să se nemurească ridicând lăcașuri sfinte”. Tancoigne scria, exagerând probabil, că „din toate părțile nu se aud decât clopote și toaca”²⁵.

Ajuns în ianuarie 1813 în Țara Românească, găzduit în casa unui boier bucureștean la insistențele caimacamului Gheorghe Arghiropol, călătorul francez Auguste Marie Balthasar Charles Pelletier, conte de Lagarde, a fost plăcut impresionat de aspectul orașului și de buna primire ce i s-a făcut. Mărturisese în jurnalul său de călătorie că înainte de a sosi în capitala valahă, își făcuse o impresie defavorabilă despre oraș, pe care și-a schimbat-o imediat ce l-a văzut. Orașul avea multe clădiri interesante, dintre care i-au atras atenția bisericile și amestecul specific de viață orientală și occidentală²⁶.

²¹ Emerit 1936, p. 195; Șipoș 2005, p. 46.

²² Calistru 2003, p. 46.

²³ Hurmuzaki 1889, p. 183; Berindei 1963, p. 139; Stanciu 2009, p. 143.

²⁴ Tancoigne menționa că ofițerii armatelor de ocupație chiar contribuiseră din plin la răspândirea „acestui lux care a devenit obligatoriu” (Tancoigne 1819, p. 268-271; Velescu 2003, p. 210; *Călători străini* 2004, p. 529).

²⁵ *Călători străini* 2004, p. 529; Muntean 2005, p. 123-124.

²⁶ Desfeuilles, Lassaigne 1937, *passim*; Potra 1981, p. 93-94; Iorga 1981, p. 454; Potra 1990b, p. 200; *Istoria românilor* 2002, p. 331; Muntean 2005, p. 198-199.

Cum avea o misiune specială de îndeplinit, odată ajuns la București, a prezentat scrisorile de recomandare aduse de la Constantinopol; a fost întâmpinat peste tot „cu grabă și bunăvoință”, iar a doua zi a primit vizitele celor la care mersese cu numai o zi înainte. Nedumerit de atenția care i se acorda, mai cu seamă că musafirii veniseră să-și „ofere serviciile”, a cerut lămuriri și astfel a aflat că acela era obiceiul țării. A avut însă ocazia să asiste la incendiul care a distrus Curtea Nouă din Dealul Spirii. După o seară plăcută petrecută în compania boierilor munteni, dintre care se remarcase doamna Catinca²⁷, văduva marelui vornic Scarlat Slătineanu, contele de Lagarde a fost trezit către orele cinci dimineața de un „zgomot asurzitor”. Deși inițial s-a gândit că orașul era prădat, a fost surprins de „o lumină extraordinară”. De la fereastra camerei sale, a văzut cum ardea palatul domnului Țării Românești, Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818). În ciuda măsurilor luate de pompieri „fără zăbavă și bine ticluite”²⁸, palatul domnesc a ars aproape în întregime:

„[...] pompierii, purtând un fel de cască și o haină romană urcau fără frică pe acoperișurile dogoritoare și intrau în camerele cuprinse de flăcări pentru a salva ceva mobile; dar cu toate silințele lor, focul se întindea cu repeziciune. Toți locuitorii erau în picioare; era lumină ca în amiaza mare. [...] Puțin după aceea ni s-a spus că focul a fost stăvilat, dar că palatul cu tot ce era în el căzuse pradă flăcărilor”.

Într-o scrisoare din februarie 1813, contele de Lagarde menționa un nou cataclism care lovise Bucureștii: un puternic cutremur de pământ produs într-o noapte, care a dărâmat o casă din vecini și o amenința și pe cea unde era găzduit. După cutremur, a alergat la Catinca Slătineanu, pe care o numește „frumoasa mea văduvă”, pe care a găsit-o „puțin speriată de [...] dezastru”. Ea l-a asigurat că asemenea „zdruncinături” erau destul de dese în București. În aceeași scrisoare, contele de Lagarde a mai istorisit și „idila nenorocită” a verișoarei Catincăi Slătineanu cu locotenentul Labanov, din garda imperială rusă. Ofițerul a fost trimis din Valahia la Sankt Petersburg de generalul de infanterie, S. F. Kamensky, unchiul său, care voia să pună astfel capăt legăturii. Tânărul a murit pe drum de friguri²⁹.

²⁷ În timpul focului care a mistuit palatul domnesc, contele de Lagarde a reîntâlnit-o pe doamna Catinca, „pe care îngrijorarea o adusese de asemenea la locul primejdiei”. A însoțit-o pe văduva Slătineanu, lăsată singură de fratele ei, aga de poliție Grigore Filipescu, care trebuia să-l însoțească pe domn, până acasă. Cum se luminase de ziuă, boieroaica i-a oferit „o gustare de dimineață”. Contele de Lagarde a avut cuvinte afectuoase pentru Catinca Slătineanu în jurnalul său de călătorie (Iorga 1981, p. 454; Potra 1981, p. 94; *Călători străini* 2004, p. 563-564).

²⁸ Lupaș, Busuiocanu 1930, p. 627; Berindei 1963, p. 131, 137; Potra 1981, p. 94; *Călători străini* 2004, p. 563.

²⁹ Potra 1990b, p. 201; Nicoară 2002, p. 81; *Călători străini* 2004, p. 567.

În pofida prejudecăților induse, Bucureștii i-au făcut o impresie plăcută călătorului francez Lagarde. La 1813, orașul număra 80000 de locuitori, 366 de biserici și 20 de mănăstiri. Reședința a domnului, orașul se făcea remarcat prin „destulă viață negustorească”. Orașul era străbătut de Dâmbovița, care, după părerea oaspetelui francez, trebuie să-i fi dat un aspect pitoresc pe durata verii. Peste tot, a remarcat un amestec de gusturi europene și asiatice, precum și „câteva clădiri frumoase printre biserici și mănăstiri”³⁰.

Informații despre orașul București se regăsesc și în scrierea din 1814 a căpitanului Thomassin. Orașul ocupa o mare suprafață, casele fiind izolate și înconjurate de o curte mare și dependințe, care le dădea aspectul unor case din mediul rural. Doar negustorii aveau casele aliniate. Ulițele orașului, acoperite de „un planșeu de lemn în loc de pavaj”, care le făcea foarte greu de parcurs, erau destul de largi, pe ele putând trece în același timp două trăsură. Populația Bucureștilor se ridica pe atunci la 80000 de locuitori (valahi, greci și francezi). La București, se afla reședința domnului Țării Românești³¹.

Peste numai un an, François Recordon descria Bucureștii după primele impresii pe care și le făcuse despre oraș, la venirea sa, în mai 1815. Bucureștii i s-au părut călătorului francez „un oraș nesfârșit”, înțesat de pomi, în care a remarcat numeroasele turlă ale bisericilor și biserica Mitropoliei. În schimb, ulițele podite cu bârne groase, la fel de netede ca podeaua unui hambar și umbrite de salcâmi, nu i-au făcut o impresie la fel de plăcută. „Echipajele strălucite” ale trăsurilor, precum și varietatea costumelor oamenilor ofereau un contrast foarte mare cu orașele din Turcia, care i s-au părut pustii și triste. Orașul era așezat pe Dâmbovița, „într-un bazin de mai multe leghe”, care, pe alocuri, era mocirlos. Tradiția spunea că odinioară, o parte a terenului ocupat de orașul București fusese acoperită de un lac. Recordon considera că nisipul care se găsea acolo la o adâncime de câteva picioare, precum și dese revărsări ale Dâmboviței erau dovezi favorabile acestei ipoteze³².

Dezvoltarea orașului se datora, după părerea lui Recordon, atât solului fertil din zonă, cât și preferinței arătate de domni, care și-au stabilit acolo capitala. Incendiul din 1802³³, paradoxal, a contribuit mult la înfrumusețarea orașului, deoarece atunci au ars mai multe clădiri construite din lemn sau din

³⁰ Contele de Lagarde consemna în memorialul dedicat călătoriei sale prin Valahia anului 1813 că în urmă cu vreo patru sute de ani, Bucureștii erau doar un sat, „aparținând unui om numit Bucur, de unde i-a venit numele pe care-l păstrează până acum. În 1698, Constantin Basarab Brâncoveanu a făcut din el capitala Țării Românești. De fapt, Bucureștii sunt oraș de scaun încă din secolul al XVI-lea. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, însă, devin capitala permanentă a țării” (*Călători străini* 2004, p. 564; Muntean 2005, p. 199).

³¹ Thomassin numea casele negustorești din București „coșmelii” (*Călători străini* 2004, p. 602).

³² *Ibidem*, p. 662-663; Berindei 1963, p. 146; Iancovici 1964, p. 136.

³³ Corect este anul 1804 (*Călători străini* 2004, p. 663; Iorga 1981, p. 483).

lut și acoperite cu paie. Casele respective au fost reconstruite din cărămidă și au fost acoperite cu șindrilă, cu țiglă sau cu tablă. Recordon chiar remarcă o serie de edificii „ridicate în urmă” care atrăgeau atenția atât prin bogăția, cât și prin măreția lor: palatele boierilor Grigore Brâncoveanu, Dimitrie Golescu, Grigore Romaniti, Filip Lenș, Cantacuzino și Villara³⁴.

Casele oamenilor obișnuiți, dar și cele ale boierilor aveau un singur cat, cu excepția părții care era ocupată de obicei de prăvălii³⁵. Raportându-se la realitățile din Apusul Europei, Recordon sublinia lipsa dintr-un oraș așa de mare a reședințelor de vară. Una dintre cauzele „acestei ciudățenii” era faptul că locuințele boierilor erau înconjurate de grădini imense³⁶. Unii boieri aveau pe lângă casele lor adevărate sere cu plante rare aduse „de foarte departe”. Recordon aprecia, obișnuit cu realitățile Europei Apusene, că un străin ar fi fost mirat să nu găsească în București promenade sau grădini publice, cu excepția aleii care ducea la Herăstrău³⁷.

În jurul anului 1815, hanurile, clădiri spațioase, în număr de vreo 20 în București, erau un fel de hoteluri „sau mai degrabă [...] niște magazii clădite aproape după chipul mănăstirilor mari”, având chiar o biserică în mijlocul curții. Recordon le considera drept niște „locuințe foarte posomorâte”³⁸, dar sigure pentru mărfuri, care erau protejate acolo de hoți sau de foc.

În București, existau pe atunci peste o sută de biserici; majoritatea erau foarte mici, lipsite de proporție din punct de vedere arhitectural, întunecoase, împodobite de numeroase icoane și fresce grosolane, cu mai multe turlă „nu prea înalte”³⁹.

Recordon a văzut și ruinele curții domnești clădite de Alexandru Ipsilanti pe dealul viilor mănăstirii Mihai Vodă în anii 1775 și 1776, arsă în incendiul din 1815, care amintea că odată, acolo, a trăit o familie domnitoare⁴⁰. Oaspetele străin mai menționa și băile cu aburi care se aflau în casele marilor boieri, dar și cele trei băi turcești publice⁴¹.

Ulițele din capitala valahă erau podite cu bârne de lemn rezistente și destul de bine întreținute. Deși lemnul folosit pentru construcția lor provenea din țară, întreținerea acelor poduri era foarte costisitoare mai cu seamă din

³⁴ Berindei 1963, p. 146, 148; Iorga 1981, p. 483; *Călători străini* 2004, p. 663-664.

³⁵ *Călători străini* 2004, p. 664.

³⁶ „[...] îndeosebi cartierele unde locuiesc boierii, pot fi comparate mai degrabă cu o imensă grădină decât cu unul din orașele noastre din Europa, căci cei mai mulți boieri având aici nu numai grădini de flori, dar adeseori o mică livadă, unde gustă în oraș plăcerile pe care le găsești de obicei la țară” (*ibidem*, p. 665).

³⁷ Cum arborii fuseseră plantați acolo cu puțină vreme în urmă, Recordon nota că ei nu țineau încă umbră (*ibidem*).

³⁸ *Ibidem*, p. 664.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*; Berindei 1963, p. 138; Iorga 1981, p. 483.

⁴¹ Iorga 1981, p. 483; *Călători străini* 2004, p. 664.

cauza transportului de la o distanță de 25-30 de leghe⁴². Recordon era încântat și de împrejurimile Bucureștilor, care i s-au părut pitorești. A remarcat mănăstirea Mărcuța, „cu micul lac, cu dealul și pădurea ce țin de ea”, precum și mănăstirea Cotroceni⁴³.

Într-un document din 8 aprilie 1825 se consemna că, deși exista baia publică de la Curtea Veche, proprietatea spitalului Pantelimon, care era destul de bine înzestrată, sfatul orașenesc era preocupat de instalarea unei alte băi. Divanul țării îi raporta domnitorului că francezul Lagarde intenționa să deschidă o baie cu zece odăi, fiecare cu pat și cu două jgheaburi în care să curgă „după gustul mușterului apă caldă sau rece”⁴⁴.

Interesantă, deși critică, era și descrierea pe care Vaillant a făcut-o capitalei țării în 1829. Bucureștiul acelor vremuri se făcea mai curând remarcat prin lipsa bibliotecilor, a fântânilor și piețelor, a monumentelor sau teatrelor. Era un oraș pe care vizitatorul ar fi trebuit să-l admire „din cer” și nu „de jos”⁴⁵.

Încă înainte de ocupația rusească, sub regimul celui dintâi domn regulamentar, s-au instalat pe unele străzi mai importante felinare „încrucișate”, adică de o parte și de alta, la o distanță de 20 de metri unul de altul. Chimistul francez J. A. Béchamp afirma că în acea perioadă, oamenii nu aveau nevoie „de a avea felinar spre a ieși din casă”: „da, sub Grigore Ghica se putea respira, se trăia într-o viață nouă, barbaria se retrăgea, respirându-se din ce în ce la un viitor mai bun”⁴⁶.

Poate că nu întâmplător, după 1829, pe străzile Bucureștilor, alături de trăsurile particulare și căruțele de marfă, au apărut trăsurile de închiriat, ocazional, cu ziua, cu ora sau chiar și pentru o perioadă mai îndelungată, cu birjarii lor, care vor deveni o parte integrantă din peisajul și viața socială a orașului. Birjele au fost introduse odată cu venirea în Principate a armatei rusești în anul 1828⁴⁷. Laurençon nota că în primul sfert al secolului al XIX-lea erau atât de multe echipaje în București, încât considera acest oraș ca situându-se printre primele orașe din Europa în acest sens, raportat la populație. El sublinia faptul că fiecare mic negustor avea propria sa trăsură, iar boierii obișnuiau să-și schimbe trăsurile în fiecare an⁴⁸. Dacă la 1836, în București existau 12 lipoveni droșcari și 20 droșcari pământeni, după opt ani, Jean A. Vaillant, profesorul de la Sf. Sava, înregistra 175 trăsurile, 70 de birje,

⁴² *Călători străini* 2004, p. 665.

⁴³ *Ibidem*; Iorga 1981, p. 483.

⁴⁴ Berindei 1963, p. 185; Potra 1975, p. 19, 180.

⁴⁵ Vaillant 1844, p. 371; Berindei 1997, p. 131.

⁴⁶ Berindei 1963, p. 186; Potra 1990a, p. 255.

⁴⁷ Velescu 1999, p. 123.

⁴⁸ Ionescu 1990, p. 60.

7502 de căruțe și 18930 cai⁴⁹. Și el remarca contrastul izbitor dintre praf și eleganță, dar și „tristul aspect al străzilor bucureștene”⁵⁰. La 1829, capitalele celor două Principate nu-l încântau pe baronul Félix de Beaujour, deoarece i se părea „murdare, noroioase și nu erau pavate”⁵¹.

La 1830, Raoul Perrin descria Bucureștii drept un oraș care era „departe de a fi frumos”, cu vreo 1500 de străzi lungi „destul de late, dar nepavate în marea lor majoritate, cu 30000 de câini vagabonți”. Cele mai îngrijite erau podite cu bârne așezate de-a curmezișul, „ca să formeze un soi de pod, pe sub care se scurg murdăriile din oraș”. Casele aveau unul sau două caturi, cu zidăria „grosolană și neîngrijită”; acea particularitate de construcție se explica prin frecvența mare a cutremurelor. Totuși, capitala valahă era apreciată de călătorul francez drept un oraș mare „datorită grădinilor întinse și terenurilor necultivate aflate înăuntrul orașului”. Unele străzi chiar erau mărginite de garduri vii. Bucureștii aveau, pe la 1830, în viziunea lui Perrin, capacitatea de a adăposti 500000 de locuitori, dar în oraș nu trăiau decât vreo 130000 de suflete. În concluzie, orașul îi apărea „ca o aglomerație neregulată de case fără stil, fără gust, murdare, cu străzi strâmbe, triste, pustii și pe care, iarna, nu este decât noroi negru și gros, iar vara, un praf alb și încins”. La vremea călătoriei sale, locuitorii orașului erau grupați în cinci cartiere sau culori, fiecare cu dorobanții, subcomisarul și comisarul Agiei⁵².

Bois-le-Comte caracteriza Bucureștii din perioada imediat următoare plecării generalului Kiseleff drept un oraș „pustiit de războaie, de tulburări civile și de incendii”, care se refăcea cu rapiditate. Aspectul orașului era cel puțin interesant, „amestec de frumoase palate și sărace bordeie, uneori cu aspectul unui mare sat, alteori cu acela al unui oraș european”, dar care avea „în întregul său înfățișarea și felul de a fi al unei capitale”. Luxul, care rămăsese „încă considerabil”, „s-a despuiat de formele sale asiatice” și era mai apropiat de moravurile europene, în general, și de cele franceze, în special. Era vorba de un amestec „de principii, de idei și de obiceiuri contrarii”. Orașul oferea o „imagine împiestrițată a unei perioade de tranziție”, „un amestec de idei franceze și de idei ruse”. Tonul orașului era în totalitate francez: „limba, ținuta societății, hainele, moda și până și cărțile”⁵³. Descrierea diplomatului francez sublinia progresele realizate de oraș la începutul epocii regulamentare⁵⁴.

În timpul primei domnii regulamentare, orașul București și-a continuat dezvoltarea, „francizându-se ca stil al caselor noi boierești, ca mobilare, ca îmbrăcăminte, ca furnizori ai luxului în stil de Paris, ca limbă de salon, în locul

⁴⁹ Velescu 1999, p. 124.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Beaujour 1829, p. 472; Muntean 2005, p. 198.

⁵² Iorga 1981, p. 525; Djuvara 1995, p. 166.

⁵³ Hurmuzaki 1913b, p. 358.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 358-359, 562; Berindei 1959, p. 133; Berindei 1963, p. 192.

Aspecte de viață urbană în Principatele Române surprinse de consuli și voiajorii francezi
cele grecești, acum oropsite, ca lectură, ca idei dominante”⁵⁵. Neagu Djuvara
aprecia, pe drept cuvânt, că

„[...] nicăieri în Europa, influența franceză nu a fost mai profundă și mai durabilă ca în Țările Române ... Putem spune, fără exagerare, că timp de mai bine de un secol, de la începutul veacului al XIX-lea și până la primul război mondial, românii au fost literalmente «colonizați» de Franța, fără prezența colonizatorului”⁵⁶.

Cultura franceză era larg difuzată în Principate; în perioada regulamentară, la București, au activat alături de alți întreprinzători, și câțiva arhitecți francezi, precum Santjuan sau Villacrosse. Este posibil ca influența franceză să fi determinat într-o mare măsură și evoluția spectaculoasă a domeniului urbanismului atât direct, cât și indirect, prin intermediul Rusiei, țară în care cultura franceză era foarte prezentă⁵⁷.

În 1833, încă de la începutul lucrărilor pe Dealul Mitropoliei, dar mai ales la deschiderea bulevardului, s-a ajuns la concluzia că era necesar ca piața din care pleca bulevardul să fie pavată cu piatră. I s-a cerut arhitectului orașului, Hartel, să calculeze costul caldarâmului pentru acel loc. Devizul din 17 august 1833 indica suma de 29100 lei, iar acesta a fost verificat de arhitectul Blaremburg și redus la suma de 27475 lei. După realizarea lucrării, bulevardul Mitropoliei a căpătat un aspect modern, care amintea într-o oarecare măsură de ce realizase la scară mult mai mare pe Bois de Boulogne, la Paris⁵⁸.

Mult mai critic, Adrien Louis Cochelet, călător prin Valahia anului 1835, menționa în jurnalul său de voiaj străzile rău pavate ale capitalei, alteori „prost pardosite cu scânduri sau trunchiuri de brad descojit, puse de-a curmezișul”, care zguduiau „îngrozitor trăsura”⁵⁹. Menționând trásurile vieneze care străbăteau străzile murdare și „moda pariziană căreia crema societății îi plătea un greu tribut”, același călător remarca că „te puteai crede într-o mare capitală europeană dacă n-ar fi fost atât de șocant contrastul dintre lux și mizerie”⁶⁰.

Un an mai târziu, Saint-Marc Girardin scria că în București, ca și la Iași, se construia peste tot. În climatul de liniște și în lipsa turcilor, capitalele celor două Principate, ca de altfel toate așezările rurale sau orașenești, făceau progrese de la un an la altul, atât sub aspect edilitar, cât și în privința vieții

⁵⁵ Iorga 1939, p. 252.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Berindei 1959, p. 145; Lascu 1994, p. 129; Djuvara 1995, p. 308.

⁵⁸ Potra 1981, p. 84; Potra 1990a, p. 356.

⁵⁹ Rally 1931, p. 279; *Prin Țările Române* 1984, p. 54.

⁶⁰ Muntean 2005, p. 203.

spirituale și a sentimentului patriotic⁶¹. Cele două capitale începeau să semene cu orașele din Europa civilizată, mai cu seamă sub aspectul locuințelor. „Închipuiți-vă câteva cătune amărâte de-ale noastre și în mijlocul lor palate elegante, fără nicio locuință care să facă trecerea între palat și cocioabă”, consemna călătorul francez. Atât Iașii, cât și Bucureștii erau „când sat, când oraș”. Cea mai murdară magherniță se afla alături de cea mai frumoasă casă. Odată plecat dintr-o locuință care amintea de cele mai elegante clădiri pariziene, călătorul dădea imediat „de o șandrama de lemn”⁶². Publicistul filoromân a menționat „lucrurile nepotrivite, contrastele originale”⁶³ ale orașului, între opulență și sărăcie, reflectate mai cu seamă în aspectul caselor și al străzilor. Boierii mergeau numai cu trăsura, acel mijloc de transport reprezentând o necesitate, „nicidecum un moft sau o plăcere”. Pentru boieri, era singurul mijloc de a scăpa de „norii de praf, vara, sau de mormanele de noroi, iarna”. Trăsura era un semn de normalitate, deoarece, a merge pe jos, echivala cu o plimbare desculț prin oraș⁶⁴. Pardosite cu lemn până nu demult, străzile Iașilor și Bucureștilor au început să fie pavate⁶⁵.

Interesant este că după un deceniu, Hippolyte Desprez făcea constatări asemănătoare cu prilejul călătoriei sale prin București: „Auzeam cum unii dintre trecători se salutau într-o franțuzească aproape perfectă și, dacă nu ar fi fost noroiul de neînchipuit al străzilor, ne-am fi crezut transportați într-unul dintre orașele mari ale Franței”⁶⁶.

Din 1837, datează două imagini datorate pictorului Auguste Raffet⁶⁷, înfățișând mitropolia și biserica Sf. Gheorghe din București. Hanul lui Manuc din București apare într-o litografie publicată în 1843, în *Album valaque, vues et costumes pittoresques de la Valachie, dessinés d'après nature par Michel Bouquet, et lithographiés par M. Eug. Ciceri Féréjis et M. Bouquet*; reprezentarea a fost realizată de Michel Bouquet⁶⁸. O altă litografie a lui a apărut în celebra publicație a lui

⁶¹ Era o eferescență caracteristică întregii Europe, de la Paris până la Iași. „Zidarii i-au înlocuit pe soldați, iar mistria a luat locul sabiei” (Iorga 1981, p. 516; *Prin Țările Române* 1984, p. 59; Muntean 2005, p. 204-205).

⁶² Girardin 1852, p. 277-278; *Prin Țările Române* 1984, p. 60; Durandin 1998, p. 74; Muntean 2005, p. 199-200, 202.

⁶³ Alecsandri 1975, p. 142.

⁶⁴ „Trăsura este semnul de recunoaștere al omului de vază” (*Prin Țările Române* 1984, p. 60; Velescu 1999, p. 121, 124).

⁶⁵ Saint-Marc Girardin întrezărea dispariția trăsurilor în cazul în care străzile Iașilor și Bucureștilor vor fi pavate. Acest lucru însemna, în viziunea călătorului francez, că puteai să mergi pe stradă pe jos, „fără să fii pentru asta neapărat un vagabond sau un țigan” (*Prin Țările Române* 1984, p. 61).

⁶⁶ Muntean 2005, p. 2002.

⁶⁷ Oprescu 1926-1927, p. 288-290; Ionescu 1990, p. 92-95; Ionescu 1999, p. 501; Bardy 1992, p. 319-320; Zub 1994, p. 140; Spânu 2002, p. 98.

⁶⁸ Ionescu 1990, p. 96-97; Ionescu 1999, p. 501; Spânu 2002, p. 99; Vlad 2005, p. 40.

Billecocq, *Album Moldo-Valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*. Bogat ilustrat de Michel Bouquet și Charles Doussault, albumul a apărut mai întâi în foileton în paginile revistei *L'Illustration*⁶⁹, iar apoi ca supliment al publicației. Era o încercare de descriere a Principatelor Dunărene făcută de un simpatizant al românilor, fostul consul de la București, Étienne-Adolphe Billecocq. El își dorea ca, prin intermediul lucrării, să dea francezilor „o prea serioasă lecție de istorie, de geografie și de politică”⁷⁰. În același album apăreau alte două lucrări semnate de Charles Doussault⁷¹, reprezentând Turnul Colței și o stradă din București.

La 11/23 ianuarie 1838 a avut loc un cutremur mare de pământ⁷². O descriere a acelui cataclism se regăsea și într-o scrisoare adresată de consulul francez din București, Châteaugiron, superiorului său, Molé⁷³. Deși Châteaugiron amintea în raportul său despre puternicele cutremure de pământ din Valahia, el i-a acordat o atenție deosebită celui din București, din seara zilei de 23 ianuarie. Domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica se afla, alături de protipendada orașului și consulii puterilor străine acreditați la București, la teatru, unde trupa franțuzească juca piesa *Angelo*. Încă de la primele semne ale cutremurului, lumea s-a panicat și s-a îmbulzit spre ieșire de teamă să nu se dărâme teatrul peste ei. Châteaugiron consemna că la

„23 ianuarie (11 ianuarie stil vechi) la orele 8 și 50 minute seara, s-au resimțit două zguduituri de cutremur de pământ la București; prima oscilatorie, a doua de sus în jos. Vodă și cu o parte a nobilimii asistau la o reprezentație a trupei franceze, sosită de curând în acest oraș. Eram și eu acolo și am fost martor a spaimii generale, a înmărmuririi mute, care a lovit într-o clipă pe toți spectatorii. Femeile erau așa de îngrozite că nu mai aveau puterea să strige. A doua zguduitură putea face a crede că teatrul se va dărâma, așa de violentă a fost; toate părțile clădirii construite din lemn începură să troznească. De abia revenită din prima amorțeală, care cuprinsese toate spiritele, toți se grăbiră a da ajutor femeilor, dintre care multe erau leșinate și a le transporta în curtea teatrului. Actorii totuși avură curajul să continue piesa, în fața câtorva auditori cari rămăseseră la parter. Lojele rămăseseră complet goale, afară de a mea. Fiecare, îngrijorat pentru familia sa și pentru casa sa, părăsise sala”⁷⁴.

⁶⁹ *L'Illustration*, nr. 284, 5 august 1848; *L'Illustration*, nr. 266, 19 august 1848; *L'Illustration*, nr. 287, 26 august 1848; *L'Illustration*, nr. 288, 2 septembrie 1848; *L'Illustration*, nr. 290, 16 septembrie 1848.

⁷⁰ Iorga 1981, p. 605-606; Tzigara-Samurcaș 1987, p. 101-105; Ionescu 1990, p. 95-96; Spânu 2002, p. 99; Vlad 2005, p. 40.

⁷¹ Ionescu 1990, p. 96-98, 100-108; Zub 1994, p. 164; Spânu 2002, p. 99; Vlad 2005, p. 46.

⁷² Potra 1981, p. 93-94.

⁷³ Hurmuzaki 1913a, p. 688-690; Hurmuzaki 1913b, p. 687-688; Potra 1981, p. 193; Potra 1990a, p. 164.

⁷⁴ Hurmuzaki 1913a, p. 688-690.

În plus, mai nota consulul francez, calamitatea naturală cauzase în oraș mari dezastre, care nu puteau fi evaluate. El compara cutremurul din ianuarie 1838 cu cel din 1829, „mai puțin lung și mai puțin violent”, care zdruncinase „cea mai mare parte a caselor”. Cel din 1838, însă, le făcuse pe cele mai multe dintre ele de nelocuit. Au fost și victime omenești. El consemna că domnul îi mărturisise consulului englez, care i-a făcut o vizită, că era foarte afectat de calamitatea care lovise orașul⁷⁵.

Din anul 1840, modernizarea rețelei de drumuri a constituit obiectul unui proiect de lege. Prin reorganizarea corpului ingineresc al statului, o secție urma să alcătuiască „un proiect de îndreptare și dreaptă aliniere” a principalelor drumuri ale țării⁷⁶. Pentru urbanizarea capitalei valahe, dar și a altor localități și efectuarea unor necesare îmbunătățiri edilitare s-a apelat la serviciile unor specialiști francezi, precum Félix Barberot sau Xavier Hommaire de Hell⁷⁷. Ultimul a fost chemat de la Odessa, unde se afla în serviciul guvernului rus, în Moldova de către domnitorul Mihail Sturdza. A rezidat vreme de aproape un an la Iași cu soția sa. A primit misiunea de a analiza căile de comunicație și resursele naturale existente în regiunea cuprinsă între Prut și Siret⁷⁸. În lucrarea publicată post-mortem de soția sa, *Voyage en Turquie et en Perse exécuté par ordre du Gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, erau enumerate și câteva măsuri la care el însuși își adusese contribuția, precum îmbunătățirea aspectului edilitar al orașului prin lărgirea străzilor, înmulțirea magazinelor europene, introducerea unei noi maniere de iluminat public și chiar înlocuirea locuințelor evreilor și țăganilor cu „mici căsuțe în stil german”⁷⁹.

Capitala Țării Românești i-a făcut o impresie neplăcută călătorului francez Édouard Thouvenel, în 1840. Aspectul general al localității i se părea francezului „singular”: orașul, care nu era foarte vechi, fusese construit - scria el - „fără ordine” și ar fi fost aproape imposibil să-i trasezi planul. Bucureștiul anului 1840 reprezenta „o confuzie stranie de căsuțe, dughene, case boierești” care se ridicau prin aspect și eleganță la nivelul celor de la Paris. În schimb, în capitala valahă nu existau monumente. Lipsa lor era suplinită de existența numeroaselor biserici, fondate în urmă cu un secol mai mult din superstiție sau remușcări, decât din credință. Statuile diforme, frescele, picturile cu subiecte religioase sau profane alcătuiau un amestec comic, dar în același timp și o veritabilă mostră de prost-gust⁸⁰. Călătorul francez a vizitat și teatrul, a

⁷⁵ Hurmuzaki 1913b, p. 687-689; Berindei 1963, p. 195; Potra 1981, p. 192.

⁷⁶ Lascu 1994, p. 121.

⁷⁷ Vitcu 2002, p. 36.

⁷⁸ Muntean 2005, p. 143.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 143-144.

⁸⁰ Durandîn 1998, p. 73.

căruia construcție nu era altceva în propria-i viziune decât „o baracă mare, construită din lemn”, dar destul de bine organizat la interior⁸¹.

La 25 noiembrie 1841 sosea la București „ceasornicul de soare” comandat la Odessa și care trebuia să înfrumusețeze turnul din Dealul Mitropoliei. Marea Vornicie a informat sfatul orășenesc despre acest lucru, iar arhitectul Xavier Villacrosse⁸² a fost însărcinat să ia în primire piesele, să verifice dacă au fost trimise toate și să estimeze cheltuielile necesare pentru instalarea lui. Villacrosse a predat documentele conținând datele cerute, iar la 1 iunie 1842, sfatul orășenesc intervenea din nou pe lângă Mitropolie pentru a furniza fondurile necesare instalării lui. Cum nu s-a primit niciun răspuns, în cele din urmă, s-a decis ca instalarea ceasornicului să fie suportată de sfatul orășenesc. Lucrarea a fost terminată mai târziu, de vreme ce în decembrie 1848, în acte apare menționată necesitatea de a repara ceasornicul respectiv, care fusese avariat în timpul tulburărilor revoluționare din vară⁸³.

Planurile edificiului în care trebuia să fie primăria capitalei au fost făcute de arhitectul francez, Xavier Villacrosse la 1842, în timp ce licitația ținută în același scop a fost câștigată de Andrei Stamate⁸⁴.

În 1844 începeau lucrările pentru realizarea unei alimentări moderne cu apă a orașului București. La 6 martie, marele vornic intervenea pe lângă sfatul orășenesc pentru locuința necesară inginerului parizian Marsillon „care și este a sosi peste puțin ... pentru îndeplinirea lucrărilor hidraulice din capitală”⁸⁵.

În noiembrie 1845, arhitectul francez Xavier Villacrosse, cel vienez Heft și inginerul Iona Balzano au prezentat domniei câte un proiect de teatru. Cel al lui Heft a fost preferat pe motiv că a fost mai „înțelegător” cu pretențiile domniei⁸⁶.

Dar, mai multe informații despre înfăptuirile edilitare din timpul domniei lui Gheorghe Bibescu găsim în raportul consulului francez Billecoq, din februarie 1845. El sublinia faptul că în București se deschisese deja o grădină publică⁸⁷. În același an, arhitectul Heft primea sarcina înălțării teatrului național; la 1 decembrie, Bibescu înfățișa Adunării înfăptuirile

⁸¹ *Ibidem*, p. 73-74; Iorga 1981, p. 518; Nicoară, Nicoară 1996, p. 202-203.

⁸² Xavier Villacrosse era la origine francez. A fost arhitect-șef al orașului București, unde s-a și stabilit, căsătorindu-se cu fiica dragomanului Petre Serafim. La 28 octombrie 1835, Secretariatul Statului era informat de năcalnicul ostășesc al cetății Silistra, unde trebuia să fie trimis ceasornicul, că piesele nu erau încă finalizate fiindcă maiorul Hauy, care le executase, fusese bolnav. În martie 1837, ele erau gata, dar maiorul Hauy refuza să le expedieze până ce nu va fi primit costul transportului (Potra 1975, p. 27-28, 453, 484; Potra 1981, p. 89; Potra 1990a, p. 360).

⁸³ Potra 1981, p. 89-90; Potra 1990a, p. 359-360.

⁸⁴ Savin, Dinu 1972, p. 205-211; Potra 1981, p. 311.

⁸⁵ Berindei 1959, p. 150.

⁸⁶ Potra 1990a, p. 452.

⁸⁷ Hurmuzaki 1913b, p. 1043.

edilitare din timpul guvernării sale: grădinile publice, inclusiv secarea mlaștinilor Cișmigiului, fântânile publice și magazinele de aprovizionare pentru depozitarea făinii⁸⁸. Consulul francez de Nion afirma că „majoritatea acestor lucrări [...] erau impuse de o necesitate imperioasă”⁸⁹.

Despre orașul București, călătorul francez Adolphe Joanne scria la 1846 că era foarte întins, având capacitatea de a adăposti 200000 - 300000 de locuitori. Conform ultimelor recensăminte, populația sa s-ar fi ridicat la 105888 de suflete⁹⁰. În Bucureștii de la jumătatea secolului al XIX-lea se puteau număra, conform jurnalistului francez Joanne,

„10050 case, 20 hoteluri, 26 mănăstiri, 130 biserici ortodoxe, o biserică catolică, o biserică armenescă, o biserică reformată, 5 sinagogi, 10 hanuri, un seminar, un colegiu, 3 pensioane, 80 școli, 4 tipografii, 1775 echipaje cu cai, 7502 căruțe, 18930 cai, 70 birje, un teatru străin”⁹¹.

Organizarea modernă a corpului de pompieri a creat condițiile pentru punerea la adăpost a orașului de la un dezastru total cu ocazia incendiului uriaș din 23 martie 1847, care a distrus 2000 de case și a cauzat pierderi estimate la 6 milioane de ducăți. Despre acest eveniment pomenea consulul de Nion într-un raport adresat lui Guizot, la 6 aprilie 1847⁹², ale cărui pierderi erau apreciate la peste 30 de milioane de franci. Dacă sediul consulatului Greciei a fost mistuit de flăcări, restul clădirilor în care se aflau consulatele celorlalte puteri acreditate nu au suferit distrugerii⁹³. După incendiu, de Nion nota la 10 aprilie 1847 că s-au inițiat subscrieri pentru ajutorarea celor loviți de dezastru. Funcționarii au donat salariul pe o lună, iar mănăstirile, episcopiile și mitropolia au dat 450000 de franci⁹⁴.

Mărturii ale observatorilor francezi despre alte orașe din Valahia

Potrivit lui Recordon, orașul Târgoviște era al doilea ca mărime în Valahia, după capitală. Era un oraș vechi, întemeiat de „voievodul Radu I”, iar până la 1716, fusese reședința domnilor Țării Românești. Orașul era așezat pe râul Ialomița. Recordon mai consemna că odinioară existase în acel oraș un palat „pe care mai mulți domni l-au înfrumusețat”, dar care fusese ars „în 1736 [...] în războiul pe care l-au purtat nemții cu turcii”. Era vorba de războiul austro-turc din 1736-1739, încheiat prin pacea de la Belgrad. Curtea domnească a fost arsă de tătari în timpul războiului⁹⁵.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 1121.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 1128; Berindei 1963, p. 199.

⁹⁰ *Prin Țările Române* 1984, p. 114.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Hurmuzaki 1916, p. 12-13; Berindei 1959, p. 155.

⁹³ Hurmuzaki 1916, p. 12-13.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 18-20; Berindei 1963, p. 203.

⁹⁵ *Călători străini* 2004, p. 666.

Marchizul Charles Marie de Salaberry a lăsat o descriere a orașului Craiova în jurnalul său de călătorie. Așezarea îi apărea călătorului francez drept un oraș destul de mare, care „întocmai ca și capitala Țării Românești”, avea propriul său spătar, vistier și chiar propriul Divan⁹⁶. Craiova era menționată și în scrierile lui Recordon: situată pe râul Jiu, capitală a Olteniei, acest oraș era reședința locuitorului domnului, numit caimacam⁹⁷. Thouvenel adăuga, pe la 1840, că strada principală din Craiova era ocupată de prăvălii, care, în realitate, erau niște barăci solid construite. Centrul Craiovei aducea, conform călătorului francez, cu „un imens bazar”⁹⁸.

Recordon menționa în treacăt și orașele Buzău, „Râmnic, în județul Vâlcea” și Argeș, „care n-ar merita să fie pomenite, dacă n-ar fi reședința celor trei episcopi ai țării”. Curtea de Argeș, consemna el, fusese și „reședința primului domn”. Mai erau menționate Turnu, Giurgiu și Brăila, care pe atunci nu mai aparțineau Valahiei, ci fuseseră „cedate turcilor, în urma unor tratate foarte vechi”⁹⁹.

În jurnalul de călătorie al francezului Joseph-Gabriel Monnier era menționat Giurgiu, situat la 1200 de stâneni mai jos de Rusciuc, pe malul stâng al Dunării. Era un oraș destul de mare, unde Monnier a remarcat un castel pe malul fluviului. În plus, orașul era și stație de poștă¹⁰⁰. Monnier mai pomenea în același jurnal și Piteștiul, unde era și stație de poștă¹⁰¹, precum și Curtea de Argeș, „sat și stație de poștă”¹⁰².

Despre „micul oraș Pitești” scria în 1805 și Louis Allier de Hauteroche. După trecerea Argeșului cu bacul, la două leghe de oraș, câmpia netedă, „acoperită cu buruieni, cioturi și uneori cu lanuri semănate cu porumb”, peisajul se înfrumuseța: „un lanț de dealuri” și vii. Piteștii numărau la vremea aceea vreo 500 de case, „fiecare cu zidul său, după model românesc”. Unele erau foarte mari și, în general, curate. În oraș, trăiau mulți boieri¹⁰³. Despre orașul Pitești scria în aprilie 1813 și contele francez de Lagarde, aflat în drum spre Viena, împreună cu boierul Constantin Dudescu. Era „un orașel frumos, așezat la poalele unui munte”. Cu ocazia trecerii pe acolo, Dudescu a fost întâmpinat de toată boierimea din partea locului, care i-au adus atâtea

⁹⁶ *Ibidem*, p. 1008.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 666.

⁹⁸ Durandin 1998, p. 75; Djuvara 1995, p. 175-176.

⁹⁹ *Călători străini* 2004, p. 666.

¹⁰⁰ *Călători străini* 2000, p. 786.

¹⁰¹ La Pitești, călătorul francez a petrecut o noapte în casa grecului Frangopol, un grec din insula Naxos, ispravnic al unui district al Valahiei (*ibidem*, p. 787).

¹⁰² *Ibidem*, p. 788.

¹⁰³ *Călători străini* 2004, p. 195.

dulcețuri și lichioruri încât respectivul ar fi putut să-și deschidă, odată ajuns la destinație, „o prăvălie destul de bine aprovizionată”¹⁰⁴.

La 15 octombrie, de Hauteroche ajungea la Curtea de Argeș - în drumul său de la Constantinopol spre Paris - unde, încă de la intrarea în oraș, a remarcat ruinele unui turn¹⁰⁵, despre care el scria că ar fi aparținut „palatului regelui” (evident, domnitorului). El aprecia că așezarea respectivă mai păstra „încă aparența de oraș”. Acolo existau o piață, prăvălii în care se vindeau mărunțișuri, precum și „mai multe maghernițe de măcelărie”¹⁰⁶.

Într-o scrisoare trimisă Sofiei Reimarus din București, la 17 iulie 1806, Christine Reinhard nota că, după plecarea de la mănăstirea Curtea de Argeș, au străbătut vreme de vreo șapte ceasuri un adevărat pustiu și au ajuns la Pitești, care era al doilea oraș ca mărime din Țara Românească, dar pe care soția consulului francez îl aprecia ca fiind de dimensiunile unui sat mic. A rămas mirată de îngustimea ulițelor, acoperite de adevărate cupole de verdeață. Ajunși și în localitate, au fost găzduiți în casa unui boier bogat, unde le-au dispărut mai multe lucruri personale de prin cufere și unde nu s-au putut odihni din cauza „cohorței de ploșnițe și purici indigeni”¹⁰⁷.

Despre trecerea prin Pitești, scria și căpitanul Thomassin la 1814. El nota în jurnalul dedicat călătoriei sale prin Valahia că „Pitești este un oraș mic, reședință de district”¹⁰⁸. A trecut și prin Curtea de Argeș, despre care amintea și el că a fost reședința primilor domnitori ai Țării Românești. La vremea trecerii sale, localitatea avea mai degrabă aspectul unui sat. A remarcat „un vechi turn care a fost probabil o parte a unei cetăți”¹⁰⁹.

Informații despre Giurgiu se regăsesc și în memorialul de călătorie din decembrie 1814, al căpitanului Thomassin. Orașul era situat pe malul stâng al Dunării și, la acea dată, se mai puteau vedea încă distrugerile făcute de ruși în cursul ultimului război (1806-1812). Compus în majoritate numai din barăci, orașul era situat la frontiera sudică a Țării Românești¹¹⁰.

Vaillant, trecând prin orașul Ploiești, la 20 iulie 1840, observa și nota că, de când nu mai văzuse orașul, acesta se dezvoltase considerabil. Vaillant remarca „populația sa de 10000 de suflete, construcțiile sale noi, pavagiile puse în lucrare și piața publică”, care l-au făcut să se îndoiască că acela era

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 573.

¹⁰⁵ La ieșirea din localitate, călătorul francez mai observase și alte monumente degradate: „Părăsind satul, la dreapta pe o înălțime se află ruine la fel de impunătoare ca și cele dintâi și asemenea lor tot din cărămidă”. Se crede că de Hauteroche făcea referire la mănăstirea datând din veacul al XVI-lea, distrusă de cutremurul din 1802 (*ibidem*, p. 195).

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 286; Iorga 1981, p. 446.

¹⁰⁸ *Călători străini* 2004, p. 603.

¹⁰⁹ Era vorba de ruinele Curții de lângă biserica Sf. Nicolae domnesc (*ibidem*, p. 604).

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 600-601.

satul cel mare unde se oprise în urmă cu opt ani¹¹¹. Totodată, el pomenea și de existența a 722 felinare în acea vreme în București¹¹².

Este evident interesul pe care relatările călătorilor și consulilor îl prezintă pentru reconstituirea vieții urbane din Principate. În cele mai multe dintre ele, orașele și satele românești de la finalul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a celui următor sunt descrise ca fiind inferioare așezărilor din Apusul Europei. Însă, trebuie avut în vedere și faptul că teritoriul Principatelor Române a fost adesea teatrul de desfășurare al războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce. Călătorii au înregistrat consecințele acelor flageluri, care au întârziat procesul de dezvoltare a societății românești¹¹³.

Din punct de vedere edilitar, demografic și urbanistic, voiajorii și consulii francezi au observat progresul, prefacerile continue pe care orașele din Principate le-au înregistrat în perioada menționată. Mărturie stă enumerarea progreselor semnalate cu un entuziasm, poate exagerat, de Béchamp, în timpul domniei lui Grigore Ghica. Alți conaționali au criticat, pe bună dreptate, lipsa unor concepții adecvate de sistematizare.

Tributari mediului civilizației urbane franceze, adeseori călătorii și consulii francezi aveau deja o imagine preconcepțată atunci când ajungeau în Principatele Române și, prin urmare, au înțeles negativ realitățile întâlnite acolo. Cum pentru o mare parte din oaspeții francezi, capitalele celor două Principate (și unele așezări urbane mai importante) reprezentau jaloane ale itinerariului lor, respectivele așezări au beneficiat de descrieri. Cele mai multe informații din jurnalele de călătorie, memoriile, rapoartele alogenilor francezi care au intrat în contact cu realitățile românești în perioada studiată sunt despre orașele București și, respectiv, Iași. Dar și alte localități mai importante și târguri au beneficiat de descrieri (mai ample sau mai sumare), în care sunt menționate date referitoare la activitățile comerciale, la ponderea demografică ori la existența unor monumente sau edificii.

Vederea capitalelor și a altor așezări urbane le va prileji alogenilor francezi care au străbătut spațiul românesc în perioada studiată numeroase observații de ordin politic, economic, cultural și psihologic. Observatorii francezi au surprins, de asemenea, și contrastele sociale ale așezărilor urbane românești, materializate în îmbrăcămintea specifică și diferențele din modul de viață al diverselor categorii sociale atât din cele două capitale, cât și din celelalte orașe. Străzile înguste și pline de noroi, insuficiențele edilitare, contrastele din interiorul societății generatoare, deopotrivă, de lux, dar și de

¹¹¹ Popescu, Dulgheru 1994, p. 196.

¹¹² Berindei 1959, p. 153.

¹¹³ Stroia 1985, p. 454; Berindei 1997, p. 96-97; Hitchins 1998, p. 123; Crețu 2002-2003, p. 234.

sărăcie, arhitectura civilă ca indicator al ierarhiei sociale și a standardelor de viață sunt motive recurente în scrierile voiajorilor francezi din perioada investigată. O posibilă explicație în legătură cu persistența unor asemenea reprezentări ar fi legată de prejudecățile pe care observatorii francezi le-au avut atunci când au descris realitățile românești. Aspectele contrastante, ceea ce era străin și ciudat în realitatea descrisă se regăsesc în scrierile lor. Specificitatea arhitecturii civile, construită din lemn, care, de altfel, era utilizat și la poditul străzilor, existența multor edificii religioase, aspectul pitoresc specific Orientului, dat și de prezența multor grădini și spații verzi, nu au trecut neobservate. Intrând în contact cu realitățile urbane din Principatele Române, francezii au descoperit în saloanele boierești modelul înaltei societăți pariziene atât de familiare lor.

În timpul domniilor regulamentare s-a accelerat procesul de occidentalizare a Principatelor. Spre finalul perioadei supuse investigației, călătorii francezi prin spațiul românesc au surprins schimbările benefice care au intervenit asupra modului de viață orașenesc, precum și în aspectul fizic al orașelor și târgurilor.

Abrevieri bibliografice

- Alecsandri 1975 - Vasile Alecsandri, *Călătorii*, antologie, postfață și bibliografie de Teodor Vârgolici, București, 1975.
- Bardy 1992 - Gilles M. P. A. Bardy, *Fanny de la Rochefoucauld dans la Moldavie de Mihail Sturdza, en Bessarabie et en Bucovine. Impressions inédites d'une comtesse*, în RESEE, XXX, 1992, 3-4, p. 319-329.
- Bădărău, Caproșu 1974 - Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zădiri până la 1821*, Iași, 1974.
- Beaujour 1829 - Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman ou Description de ses frontières et ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec cinq cartes géographiques*, vol. I, Paris, 1829.
- Berindei 1959 - Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831-1862)*, în Studii, XII, 1959, 5, p. 133-156.
- Berindei 1963 - Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963.
- Berindei 1997 - Dan Berindei, *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997.
- Busuioceanu 1930 - Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea Fanarioților: Curtea Nouă din București*, în AIIIN, V, 1930, p. 627.
- Calistru 2003 - Doina Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (coord.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 29-50.
- Călători străini* 2000 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2000.

Aspecte de viață urbană în Principatele Române surprinse de consuli și voiajorii francezi

- Călători străini 2001 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu- Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2001.
- Călători străini 2004 - *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, 2004.
- Căzan-Neagu 1987 - Ileana Căzan-Neagu, *Tradiții sud-est europene și structuri urbanistice moderne în Bucureștiul anilor 1774-1829*, în *RI*, 40, 1987, 3, p. 261-273.
- Cernovodeanu, Binder 1993 - Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.
- Crăciun 1966 - Georgeta Crăciun, *Călători străini despre Iași în secolele XIV-XIX (Elemente caracteristice)*, în *SAI*, VIII, 1966, p. 238-254.
- Crețu 2002-2003 - Mirela Crețu, *Sate și orașe moldovenesti în însemnările călătorilor străini (secolele XV-XVII)*, în *AIIIX*, XXXIX-XI, 2002-2003, p. 221-246.
- Desfeuilles, Lassaingne 1937 - Paul Desfeuilles, Jacques Lassaingne, *Les Français et la Roumanie*, București, 1937.
- Djuvara 1995 - Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, 1995.
- Durandin 1998 - Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iași, 1998.
- Duțu 1983 - Alexandru Duțu, *Communication intellectuelle et image de l'Europe*, în *RESEE*, XXI, 1983, 2, p. 81-87.
- Eliade 1982 - Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originele. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, 1982.
- Emerit 1936 - Marcel Emerit, *L'enquête de Napoléon I-er sur les principautés roumaines*, în *RHSEE*, XIII, 1936, 4-6, p. 188-196.
- Girardin 1852 - Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, vol. I, Paris, 1852.
- Hitchins 1998 - Keith Hitchins, *România 1774-1866*, București, 1998.
- Hurmuzaki 1885 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. II, 1781-1814. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885.
- Hurmuzaki 1889 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1889.
- Hurmuzaki 1913a - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, partea a II-a, (1601-1825), publicate după copiii Academiei Române de Nicolae Iorga, București, 1913.
- Hurmuzaki 1913b - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiii Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1913.

- Hurmuzaki 1916 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVIII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1847-1851): cu un apendice cuprinzând două documente din 1595 și 1599 precum și documente diplomatice rusești din 1817-1821, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1916.
- Iancovici 1964 - S. Iancovici, *Le suisse François Recordon à Bucarest (1815-1821)*, în *RRH*, III, 1964, 1, p. 135-142.
- Ionescu 1990 - Adrian-Silvian Ionescu, *Artă și document. Arta documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, 1990.
- Ionescu 1999 - Adrian-Silvian Ionescu, *Momentul 1848 în plastica documentaristă*, în *RI*, X, 1999, 5-6, p. 501-518.
- Iorga 1932 - N. Iorga, *Quelques notes touchant un rapport du consul de France à Jassy, Lagan*, în *RHSEE*, IX, 1932, 10-12, p. 367-372.
- Iorga 1939 - N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939.
- Iorga 1981 - N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, București, 1981.
- Istoria românilor* 2002 - *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002.
- Lascu 1994 - Nicolae Lascu, *Epoca regulamentară și urbanismul. Câteva considerații generale*, în *HU*, II, 1994, 2, p. 119-130.
- Leancă 2005 - Gabriel Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relatările călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în *Cultură politică și politici culturale în România modernă* (culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă cu ocazia celui de-al XX-lea Congres Internațional de Științe Istorice Sydney, 2005), Iași, 2005, p. 99-114.
- Muntean 2005 - Ovidiu Muntean, *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005.
- Nicoară 2002 - Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Nicoară, Nicoară 1996 - Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca, 1996.
- Oprescu 1926-1927 - G. Oprescu, *Cinci acuarele inedite de Ch. Doussault privitoare la Țara Românească*, în *AIIN*, IV, 1926-1927, p. 287-291.
- Popescu, Dulgheru 1994 - Liviu Popescu, Maria Dulgheru, *Planuri și hărți ale orașului Ploiești înainte de 1900*, în *HU*, II, 1994, 2, p. 195-201.
- Potra 1975 - George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1821-1848)*, București, 1975.
- Potra 1981 - George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981.
- Potra 1990a - George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990.
- Potra 1990b - George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, 1990.
- Prin Țările Române* 1984 - *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vârzaru, București, 1984.
- Rally 1931 - Alex. Rally, *Le voyage de Cochelet dans les principautés roumaines (1834-5)*, în *RHSEE*, VIII, 1931, 10-12, p. 276-294.
- Savin, Dinu 1972 - Margareta Savin, Cristina Dinu, *Xavier Villacrosse, arhitect al Bucureștilor (1837-1855)*, în *București*, IX, 1972, p. 205-211.

Aspecte de viață urbană în Principatele Române surprinse de consulii și voiajorii francezi

- Spănu 2002 - Anda-Lucia Spănu, *Reprezentări grafice ale orașelor din România. Secolul al XIX-lea. Caracteristici*, în HU, X, 2002, 1-2, p. 95-110.
- Spinei, Spinei 1994 - Victor Spinei, Michaela Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra principatelor române ale contelui de Langeron*, în *Hierasus*, IX, 1994, p. 363-395.
- Stanciu 2009 - Ionuț Stanciu, *Un aspect privind viața economică și socială a Bucureștiului în secolele XVI-XVIII: bazarul*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, București, 2009, p. 138-146.
- Stroia 1985 - Marian Stroia, *Aspecte ale societății românești în viziumea călătorilor străini (1774-1821)*, în RI, 38, 1985, 5, p. 448-455.
- Șipoș 2005 - Sorin Șipoș, *Imaginea celuilalt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în JSRI, 12, 2005, p. 41-48.
- Ștefănescu 1999 - Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*, București, 1999.
- Tancoigne 1819 - J. M. Tancoigne, *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie par [...] attaché à la dernière ambassade de France en Perse*, vol. II, Paris, 1819.
- Trenard 1983 - Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra*, în RESEE, XXI, 1983, 2, p. 183-194.
- Tzigara-Samurcaș 1987 - Al. Tzigara-Samurcaș, *Scrieri despre arta românească*, București, 1987.
- Vaillant 1844 - J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, vol. III, Paris, 1844.
- Velescu 1999 - Oliver Velescu, *Contribuții la imaginea străzii bucureștene. Birjarii și șoferii (1785-1912)*, în HU, VII, 1999, 1-2, p. 121-130.
- Velescu 2003 - Oliver Velescu, *Catagrafia Bucureștiului din anul 1810. O nouă lectură (I)*, în HU, XI, 2003, 1-2, p. 195-213.
- Vitcu 2002 - Dumitru Vitcu, *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Note preliminare*, în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc (coord.), *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 23-39.
- Vlad 2005 - Laurențiu Vlad, *Ecouri românești în presa franceză: L'Illustration, 1843-1944*, București, 2005.
- Zub 1994 - Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, 1994.

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

- AB** - Analele Buzăului. Muzeul Județean Buzău.
- Academe** - Academe. The American Association of University Professors. Washington.
- ACNLU** - Acta Conventus Neo-Latini Upsaliensis. Proceedings of the Fourteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Uppsala 2009). Leiden.
- ActaHASH** - Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
- ActaMN** - Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- AÉ** - Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művésztörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
- AI** - Anale de Istorie. Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR. București.
- AIAC** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca.
- AIIAI/AIIX** - Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
- AIIN** - Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj, Sibiu.
- Alba-Iulia** - Alba-Iulia. Alba Iulia.
- AM** - Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
- AnB** - Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timișoara.
- Antik Tanulmányok** - Antik Tanulmányok. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AO** - Arhivele Olteniei (serie nouă). Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
- ArhSom** - Arhiva Someșană. Revistă istorică-culturală. Năsăud.
- ArhMed** - Arheologia Medievală. Reșița, Cluj-Napoca.
- Astra Salvensis** - Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
- AT** - Arhivele totalitarismului. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. Academia Română. București.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AUMCS** - Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin.

Lista abrevierilor de periodice

AUS	- Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. A József Attila Tudományegyetem-Bölcsészettudományi Kar. Szeged.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BC	- Biblioteca și cercetarea. Cluj-Napoca.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara.
Boabe de grâu	- Boabe de grâu. Revistă de cultură. București.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
București	- București. Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul Municipiului București.
Bylye Gody	- Bylye Gody. International Network Center for Fundamental and Applied Research. Washington.
Caietele CNSAS	- Caietele CNSAS. Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității. București.
CB	- Călăuza bibliotecarului. Biblioteca Centrală de Stat București.
CBAstra	- Conferințele Bibliotecii Astra. Biblioteca Județeană Astra. Sibiu.
Cărți românești	- Cărți românești.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. cIMeC. București.
CEHF	- Cahiers d'Études Hongroises et Finlandaises. Université Sorbonne Nouvelle Paris 3.
CollMed	- Collegium Mediense. Comunicări științifice. Colegiul Tehnic „Mediense” Mediaș.
Colloquia	- Colloquia. Journal of Central European History. Institutul de Studii Central-Europene al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
ComȘtMediaș	- Comunicări Științifice. Mediaș (este continuată de CollMed).
Contimporanul	- Contimporanul. Revistă de avangardă, cu program constructivist. București.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Muzeul Castelului Corvineștilor.
Cumidava	- Cumidava. Muzeul Județean de Istorie Brașov.

Țitatel	- Țitatel. Matica slovenská. Martin.
Discobolul	- Discobolul. Revistă de cultură. Uniunea Scriitorilor din România. Alba Iulia.
Drobeta	- Drobeta. Seria Etnografie. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin.
Drobeta. Artă Plastică	- Drobeta. Seria Artă Plastică. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin.
eClassica	- eClassica. Centro des Estudos Clássicos. Lisabona.
EF	- Einband-Forschung, Informationsblatt des Arbeitskreises für die Erfassung, Erschliessung und Erhaltung Historischer Bucheinbände (AEB). Berlin.
EJCE	- European Journal of Contemporary Education. Academic Publishing House Researcher. Bratislava.
EJST	- European Journal of Science and Theology. Gheorghe Asachi Technical University of Jassy.
EO	- Etnograficheskoye obozreniye. Institut etnologii i antropologii RAN. Moskva.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
EPK	- Egyetemes Philologiai Közlöny. Akadémiai Kiadó. Budapest.
ER	- Exportgut Reformation. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
ESTuar	- ESTuar. Online. București.
Familia	- Familia (seria I: 1865-1906). Oradea.
FI	- File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de RB).
FM	- Europäische Zeitschrift für Mineralogie, Kristallographie, Petrologie, Geochemie und Lagerstättenkunde. Deutschen Mineralogischen Gesellschaft. Stuttgart.
Folklore	- Folklore. Centre de Documentation et le Musée Audois des Arts et Traditions populaires. Carcassonne. Montpellier.
Gazeta ilustrată	- Gazeta ilustrată. Literară. Politică. Economică. Socială. Cluj.
GeoJournal	- GeoJournal. Spatially Integrated Social Sciences and Humanities. Springer Science and Business Media (Netherlands).
GT	- Geographia Technica. Geographia Technica Association. Cluj University Press. Cluj-Napoca.
HE	- Historia Ecclesiastica. Prešovská univerzita. Prešov.
HHCT	- History and Historians in the Context of the Time. Academic Publishing House Researcher. Bratislava.

Lista abrevierilor de periodice

- HHR** - Hungarian Historical Review. Institute of History, Research Centre for the Humanities. Hungarian Academy of Sciences. Budapest.
- Hierasus** - Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Historica Carpatica** - Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice.
- HL** - Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies. Seminarium Philologiae Humanisticae. Leuven.
- HQ** - The Hungarian Quarterly. The Hungarian Quarterly Society. Budapest.
- HS** - Historické štúdie. Historický ústav slovenskej akadémie vied. Bratislava.
- Hyphen** - Hyphen. A Journal of Melitensia and the Humanities. The New Lyceum (Arts), Msida, Malta.
- IJCS** - International Journal of Conservation Science. Alexandru Ioan Cuza University of Jassy.
- IJHCS** - International Journal of Humanities and Cultural Studies. University of Gafsa.
- INT** - Istoriya nauki i tekhniki. Izdatel'stvo „Reaktiv”. Ufa.
- IV** - Istoricheskii vestnik. Moskva.
- IS** - Izvestiya Samarskogo tsentra Rossiiskoi akademii nauk. Samara.
- IYZGU** - Izvestiya Yugo-Zapadnogo gosudarstvennogo universiteta. Yugo-Zapadnyi gosudarstvennyi universitet. Kursk.
- Izvestiya ANKSSR** - Izvestiya Akademii Nauk Kazakhskoy Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki. Seriya obshchestvennykh nauk. Alma-Ata.
- Îndrumător bisericesc** - Îndrumător bisericesc misionar și patriotic. Episcopia Aradului. Arad.
- Îndrumător pastoral** - Îndrumător pastoral. Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia.
- JBS** - The Journal of Baroque Studies. International Institute for Baroque Studies at the University of Malta.
- JIA** - Journal of International Affairs. School of International and Public Affairs at Columbia University. New York.
- JSRI** - Journal for the Study of Religions & Ideologies. The Academic Society for the Research of Religions and Ideologies. Cluj-Napoca.
- Kniha** - Kniha. Matica slovenská. Martin.
- Knižničný zborník** - Knižničný zborník. Matica slovenská. Martin.
- LAR** - Literatură și artă română. Idei, simțire, formă. București.

Limba română	- Limba română. Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”. București.
Luceafărul	- Luceafărul. Revistă literară (1902-1945). Budapesta.
MA	- Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991).
Magyar Nyelvőr	- Magyar Nyelvőr. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
Magyarország	- Magyarország. Budapest.
MCA	- Materiale și cercetări arheologice. București.
ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MH	- Melita Historica. Malta Historical Society.
MK	- Magyar Könyvszemle. Magyar Tudományos Akadémia Budapest. Irodalomtudományi Intézet Országos Széchényi Könyvtár Budapest.
MKS	- Magyar Könyv-Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia - Irodalomtudományi Intézet. Budapest.
MLN	- Modern Language Notes. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.
MN	- Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București.
MP	- Magyar Pedagógia. A Magyar Pedagógiai Társaság. Budapest.
Muzeum	- Muzeum. Muzejní a vlastivedná práce. National Museum. Prague.
NLWJ	- The National Library of Wales Journal. The National Library of Wales. Aberystwyth.
Noema	- Noema. Comitetul Român de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii. București.
NNI	- Novaya i noveishaya istoriya. Rossiiskaya akademiya nauk. Moskva.
NP	- Novoe proshloe. Yuzhnyi federal'nyi universitet. Rostov-na-Donu.
NS	- Nasledie i sovremennost'. Rossiyskiy nauchno-issledovatel'skiy institut kul'turnogo i prirodnogo naslediya im. D. S. Likhacheva. Moskva.
NVBU	- Nauchnye vedomosti Belgorodskogo universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika. Belgorodskiy natsional'nyy issledovatel'skiy universitet. Belgorod.
OK	- Orvostörténeti Közleményel (Communicationes de historia artis medicinae). Budapest Semmelweis

Lista abrevierilor de periodice

	Orvostorteneti Muzeum Es Konyvtar And Magyar Orvostortelenmi Tarsasag. Budapest.
Orizont	- Orizont. Timișoara.
ORP	- Odrodzenie i reformacja w Polsce. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Warszawa.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PB	- Patrimonium Banaticum. Direcția Județeană pentru Cultură Timiș. Timișoara.
Pediatria	- Pediatria de Atención Primaria. Publicación Oficial de la Asociación Española de Pediatría de Atención Primaria.
PH	- Prace Historyczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.
Poarta Inimii	- Poarta inimii. Alba Iulia.
Programm Mühlbach	- Programm Mühlbach. Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Sebeș.
PS	- Protestáns Szemle. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Budapest.
RA	- Russkii arkhiv. Academic Publishing House Researcher. Bratislava.
RAPPS	- Revista de Administrație Publică și Politici Sociale. Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
RE	- Revista economică. Lucian Blaga University of Sibiu.
REF	- Revista de Etnografie și Folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română. București.
Revista Arheologică	- Revista Arheologică. Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău.
RFR	- Revista Fundațiilor Regale. Revistă lunară de literatură, artă și cultură generală. București.
RH	- Roczniki Humanistyczne. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Lublin.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RJMH	- The Romanian Journal of Modern History. Alexandru Ioan Cuza University of Jassy.

RM	- Revista Muzeelor. București.
RMM	- Revista Muzeelor și Monumentelor. București.
RMV	- Revue de médecine vétérinaire. Ecole Nationale Vétérinaire de Toulouse.
România literară	- România literară. Săptămânal de literatură și artă. București.
Rossiiskaya istoriya	- Rossiiskaya istoriya. Akademicheskii nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskiy i knigorasprostranitel'skiy tsentr Nauka. Moskva.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RT	- Revista Teologică (între anii 1956 și 1991 a apărut sub denumirea de Mitropolia Ardealului). Mitropolia Ardealului. Sibiu.
SA	- Sovetskaya arkheologiya. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
Samus	- Samus. Muzeul Municipal Dej.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCA	- Studii și Cercetări de Antropologie. Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”. Academia Română. București.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
Slavyanskii al'manakh	- Slavyanskii al'manakh. Institut slavyanovedeniya Rossiiskoi akademii nauk. Moskva.
SMIC	- Studii și materiale de istorie contemporană. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
Sovremennik	- Sovremennik. Sankt Petersburg.
SPST	- Sovremennye problem servisa i turizma. Russian State University of Tourism and Service. Moscow.
SS	- The Social Sciences. Western Social Association. Dubai.
Studia	- Studia. Transilvania Express. Brașov.
Studii	- Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.

Lista abrevierilor de periodice

SUP	- Studi Umanistici Piceni. Istituto Internazionale di Studi Picensi. Sassoferato.
Századok	- Századok. A Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TIIAE	- Trudy Instituta Istorii, Arkheologii i Etnografii. Akademii Nauk Kazakhskoy Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki. Alma-Ata.
TNK	- Trudy NII kul'tury. Ministerstvo kul'tury RSFSR. Moskva.
TR	- Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române. Cluj-Napoca.
Transilvania	- Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.
TS	- Theologiai Szemle. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa. Budapest.
TT	- Testimonia Theologica. Evanjelická bohoslovecká fakulta Komenského univerzity v Bratislave.
Unirea	- Unirea. Alba Iulia.
UR	- Ungarische Revue. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Budapest.
Valori bibliofile	- Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare, valorificare. Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Muzeul Județean Vâlcea. Râmnicu Vâlcea.
VChGU	- Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Chelyabinskii gosudarstvennyi universitet. Chelyabinsk.
VE	- Vestnik Evropy. Sankt Petersburg.
Verbum	- Verbum. Revista catolică. București.
Vestnik Tverskogo	- Vestnik Tverskogo Gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Tver.
Vestnik VEGU	- Vestnik VEGU. Vostochnaya ekonomiko-yuridicheskaya gumanitarnaya akademiya. Akademiya VEGU. Ufa.
VI	- Voprosy istorii. Institut russkoy istorii Rossiyskoy akademii nauk. Moskva.
Viața românească	- Viața Românească. Revistă literară și științifică. Iași.
VMKK	- A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém.
Vox libri	- Vox libri. Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Deva.
VS	- Voennyi Sbornik. Academic Publishing House Researcher. Bratislava.
VV	- Vestnik vospitaniya. Moskva.

- Zalai Múzeum** - Zalai Múzeum. Zala. Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg.
- ZfE** - Zeitschrift für Ethnologie. Deutsche Gesellschaft für Völkerkunde und Berliner Gesellschaft für Anthropologie Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
- ZfhWK** - Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde. Dresdner Verein für Waffenkunde. Berlin.
- ZfTZ** - Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie: Organ der Reichsarbeitsgemeinschaft Tierzucht im Forschungsdienst (continua: Zeitschrift für Züchtung. Reihe B, Tierzüchtung und Züchtungsbiologie). Berlin, Hamburg.